

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR

MEZEI BÁLINT

**AZ MSZMP ÉS A NYUGAT-EURÓPAI KOMMUNISTA
PÁRTOK KAPCSOLATAI
(1956-1989)**

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ OLASZ KOMMUNISTA PÁRTRA

TÉZISEK

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

A DOKTORI ISKOLA VEZETŐJE: DR. ERDŐDY GÁBOR DSC., EGYETEMI TANÁR

19–20. SZÁZADI KELET-EURÓPAI TÖRTÉNELEM DOKTORI PROGRAM

A PROGRAM VEZETŐJE: DR. KRAUSZ TAMÁS DSC., EGYETEMI TANÁR

A BIZOTTSÁG TAGJAI ÉS TUDOMÁNYOS FOKOZATUK:

A BIZOTTSÁG ELNÖKE: DR. SZÉKELY GÁBOR DSC., PROFESSOR EMERITUS

A BIZOTTSÁG TOVÁBBI TAGJAI ÉS TUDOMÁNYOS FOKOZATUK:

DR. BARTHA ESZTER PHD., HABILITÁLT EGYETEMI DOCENS

DR. BÁLINT JÓZSEF CSC., A KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYOK KANDIDÁTUSA

DR. MITROVITS MIKLÓS PHD., TUDOMÁNYOS MUNKATÁRS

DR. PÁL ISTVÁN PHD., EGYETEMI ADJUNKTUS

DR. JUHÁSZ JÓZSEF CSC., HABILITÁLT EGYETEMI DOCENS

DR. GYÓNI GÁBOR PHD., TUDOMÁNYOS SEGÉDMUNKATÁRS

TÉMAVEZETŐ ÉS TUDOMÁNYOS FOKOZATA:

DR. KRAUSZ TAMÁS DSC., EGYETEMI TANÁR

BUDAPEST, 2015

Tézisek

A disszertáció előzményei és a kutatás helyszínei, levéltári forrásai

Doktori disszertációm előzménye az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának történelem szakán 2009-ben benyújtott és sikeresen megvédett szakdolgozatomban (*Az Olasz Kommunista Párt és a kelet-európai reformtörekvések 1956-1968*), melynek levéltári kutatásait 2009 szeptemberétől, az egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolája 19-20. századi kelet-európai történelem programjának ösztöndíjas hallgatójaként folytattam Krausz Tamás DSc témavezetése mellett. Doktori kutatásom célkitűzése a Magyar Szocialista Munkáspárt és a nyugat-európai kommunista pártok kapcsolataink bemutatása volt a vonatkozó gazdag magyar és olasz levéltári anyag körültekintő felhasználásával. A téma pontosabb megértéséhez és minél hitelesebb illusztrálásához az MSZMP Központi Bizottsága Külügyi Osztályának több volt munkatársával (pl. Sütő Gábor), illetve az állampárt néhány, egykoron befolyásos tagjával (pl. Berecz János, Komócsin Mihály) az *oral history* szabályai szerint interjút készítettem, természetesen a szükséges és elvárt forráskritika alkalmazásával, miként a levéltári iratok elemzésének esetében is.

Levéltári kutatásaim során a *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára* (MNL OL) V. (Politikai Kormányzervek és MDP-MSZMP iratok) főosztályának gondozásában megőrzött dokumentumokat vizsgáltam, elsősorban az MSZMP KB Külügyi Osztályának az (M-KS) 288. fond 32. főcsoportjába helyezett iratait. Áttekintettem az említett 32. főcsoport „B” jelzéssel ellátott, 1956-tól 1989-ig terjedő, külön vezetett gyűjteményét is. Az olasz pártkapcsolatok dokumentumai mellett elolvastam a jelentősebb nyugat-európai kommunista pártok – a francia, a spanyol és a portugál – magyar vonatkozású, Budapesten fellelhető levéltári anyagait is. A kommunista és munkáspártok két- és többoldalú tárgyalásainak rekonstruálása céljából tanulmányoztam az MSZMP és a keleti blokk testvérpártjaink dokumentumait, különös tekintettel a szovjet, a lengyel, a csehszlovák, a bolgár, a román és a kelet-német anyagokra. Az intenzív pártközi kapcsolatok okán foglalkoztam a magyar-jugoszláv állampárti viszony alakulásával, ezúttal is a Külügyi Osztályon keletkezett dokumentumok elemzése útján. A nemzetközi tanácskozások, pártdelegációk meghívása, a fontosabb külügyi jelentések és elemzések háttérének megismeréséhez pedig elengedhetetlennek bizonyult a Politikai Bizottság kapcsolódó iratanyagának átfésülése.

Kutattam továbbá a Politikatörténeti Intézet kereti között működő *Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltárban*, valamint az egykori Olasz Kommunista Párt iratait őrző római

Gramsci Intézet (Fondazione Istituto Gramsci) *Levéltárában*, mindenekelőtt az OKP Külügyi Osztályának (Sezione Esteri) magyar vonatkozású dokumentumai között.

A téma hazai és külföldi tudományos irodalma

A párttörténet jelenkori kutatása nem tartozik a hazai történelemtudomány népszerű témái közé, ennek megfelelően meglehetősen kevés a magyar nyelven megjelent friss publikáció. Sokkal aktívabbak a téma külföldi kutatói. Olasz nyelven – leginkább a Gramsci Intézet szellemi műhelyében – évről évre igen jelentős kiadványok (forrásközlések, monográfiák, egyéb nagyobb lélegzetű, tudományos igényű munkák), továbbá tanulmányok, elemzések, recenziók látnak napvilágot.

Szólni kell a nyugat-európai kommunista pártok történetének angol nyelvű irodalmáról is, noha ez utóbbi gerincét mindmáig a '70-es, '80-as évek eurokommunista kísérletének idején született történészi-politológusi munkák adják. Kiváló példa erre a George Schwab szerkesztésében megjelent tanulmánykötet (*Eurocommunism: the ideological and political-theoretical foundations. Aldwych Press, London, 1981.*). Az eurokommunizmus valójában a '80-as évek végén – a politikai kísérlet olaszországi kudarca nyomán – kikerült a nemzetközi tudományos érdeklődés látómezejéből. A témában ezen időszakig megjelent főbb publikációik elsődleges és kimerítő alaposágú bibliográfiája Olga A. Narkiewicz munkája (*Eurocommunism, 1968-1986: A Select Bibliography. Mansell, London, 1987.*).

A kortárs angolszász (nagy-britanniai, amerikai, kanadai) kutatók vizsgálódásainak körébe főleg a nyugati-európai kommunista pártok 1989 és 1990 utáni átalakulása (szociáldemokrata jellegű fejlődése, adott esetben felaprózódása, eljelentéktelenedése) tartozik. Történészi munkáik így sokszor politológiai elemzések is, hiszen vizsgálódásaik az elmúlt negyed évszázadra összpontosítva, egészen napjainkig követik az említett pártok, politikai erők evolúcióját. A multilaterális pártkapcsolatok – akárcsak a témát intenzíven kutató olasz történészek köreiben – csak marginális kérdésként merülnek fel, mintegy tágabb, nemzetközi kontextusba helyezve az egyes kommunista pártok múltjának lineáris ismertetését.

Az olasz baloldal hazai kutatásának legjelesebb képviselője Pankovits József CSc, aki legutóbbi átfogó munkájában (*Az olasz baloldal Antonio Gramscitól a Demokratikus Pártig. L'Harmattan – Eszmélet, Bp.; 2010.*) vázolta fel az itáliai baloldal történelmi tablóját, s első magyarországi történészként foglalkozott az OKP és '56 ambivalens viszonyával.

Figyelemre méltó a téma memoárirodalma, hiszen az események egykori alakítói, jeles tanúi közül jó páran jelentették meg visszaemlékezéseiket nyugaton a '80-as évek második fele, míg

keleten a '90-es évek kezdete óta, sőt néhányan történészi-tudományos igényű munkák írására is vállalkoztak. Az utóbbi bő évtized olasz nyelvű műveinek gazdag választékából kitűnik Pietro Ingrao könyve (*Volevo la luna. Einaudi, Torino, 2006.*), valamint – a benne olvasható kulisszatitkok, értékes megállapítások, idézetek okán – Massimo D'Alema rövid leírása Enrico Berlinguer utolsó, 1984-es moszkvai utazásáról (*A Mosca, l'ultima volta. Enrico Berlinguer e il 1984. Donzelli, Roma, 2004.*).

A magyar szerző tollából született s legtöbbet idézett emlékirat minden bizonnyal Berecz János nevéhez fűződik (*Vállalom, Duna International, Bp.; 2004.*), mely külön fejezetben (*A magyar külpolitika műhelyében*) foglalkozik a '70-es évek kádári diplomáciájával, értő bepillantást engedve a KB Külügyi Osztályának munkájába is.

A disszertáció részletes bibliográfiát tartalmaz nyelvek és műfajok szerinti bontásba szedve a felhasznált publikált, tudományos anyagot (szakcikkeket, tanulmányokat, monográfiákat, forrásközléseket) illetve a memoár-jellegű irodalmat (interjúkötetek, visszaemlékezések). A fentiekben – a nyilvánvaló terjedelmi korlátok miatt – kizárólag a legfontosabbak kerültek említésre.

A disszertáció felépítése és tudományos eredményei

A disszertáció első fejezete a magyar '56-hoz való viszony tükrében mutatja be a nyugat-európai kommunista pártok és az MSZMP kapcsolatainak fejlődését, elsősorban az OKP példáján keresztül, de többszöri kitekintéssel a francia, a spanyol és a portugál kommunista párt vezetői, főbb ideológusai által megfogalmazott vélemények esetleges változására is.

1956 traumája vízválasztónak tekinthető a nyugat-európai kommunista pártok és a keleti blokk állampártjaink viszonyában, melynek változó vagy éppen konstans megítélése hűen tükrözte az előbbi pártok politikai fejlődésének trendvonalát.

Az 1956-os magyarországi események kezdetben következetesen *ellenforradalomként* jelentek meg a nyugat-európai kommunista sajtóban és a pártvezetők megszólalásaiban egyaránt. Később – főleg az 1968-as csehszlovákiai bevonulás hatására – az *ellenforradalom* mint történelmi esemény lassú átértékelése fokozatosan felgyorsult és a korábbinál jóval árnyaltabb bírálatot megengedő *felkelés* (még pontosabban *munkásfelkelés*) került az olasz és a francia pártterminológia fókuszába. A „felejthetetlen '56” újragondolása együtt járt a Szovjetunió második világháborút követő történelmi szerepének revideálásával, mindenekelőtt az SZKP által hirdetett ideológia és a szovjet külpolitikai gyakorlat közti lényegi különbségek felemlegetésével. A *létező szocializmustól* való elszakadásban az OKP jutott a legmesszebbre,

ugyanakkor erősödő bírálata nem egyformán érintette a kelet-európai kommunista pártokat. Dacára a tragikus '56-os események átértékelésének, a magyar-olasz testvérpárti kapcsolatok egészen a rendszerváltásig barátiak, intenzívek és a nemzetközi kommunista mozgalom szempontjából igen eredményesek maradtak. Az OKP – miként a feltárt magyar és olasz pártarchívum vonatkozó dokumentumaiból is kitűnik – mindvégig közvetítő partnerként tekintett Kádárra és az MSZMP-re a többi kelet-európai testvérpárttal folytatott egyeztetései, tárgyalásai során. Erre utal, hogy az előbbiekről rendszeresen és pontosan tájékoztatták a magyar felet. '56 átértékelése – melynek számos indítéka közül ki kell emelni az OKP-ra nehezedő, állandó belpolitikai nyomást – paradox módon elsődlegesen nem az olasz-magyar pártkapcsolatokat terhelte, sokkal inkább a szovjettel való viszony szakaszos megromlását vetítette elő. Az OKP ideológiájában és pártkapcsolataiban csak a '80-as évek derekán, Gorbacsov hatalomra jutásának időszakában került ismét közelebb az SZKP-hoz, lényegében az új főtitkár meghirdette *glasznoszty* és *peresztrojka* politikai ideáiban felismerve korábbi magatartásának visszaigazolását. Mindez szükségszerűen magával vonta a magyar '56-ról régebben vallottak végleges átértékelését, illetve az ahhoz vezető közel három évtizedes történelmi-politikai fejlődési folyamat lezárását, mely 1989-re tehető. Az ekkor megszerkesztett eseménylánc kiindulópontja 1956 októberére-novemberére esett, soron következő főbb csomópontjai pedig 1968 augusztusa (a *prágai tavasz* néven ismert csehszlovákiai reformfolyamat erőszakos leállítás), 1981 decembere (a lengyelországi szükségállapot bevezetése), valamint 1989 ősze (a kelet-európai rendszerváltás hónapjai) voltak.

Az OKP 1956-tól, de még inkább 1968-tól alkalmazott jóval kritikusabb szemléletének, megváltozott attitűdjének egyenes következménye volt az átgondolatlan gorbacsovi reformok helyeslése, sajnálatos módon az általuk kiváltott társadalmi-politikai változások negatív következményeinek belátása nélkül. Az általános eufóriában létező OKP megfiatalított Vezetősége (Direzione) egyszerűen nem vett tudomást a Szovjetunió és nyugati befolyási övezetének megszűnésében rejlő kockázatokról, ami végső soron – egyebek mellett – a párt kelet-európai kapcsolati tőkéjének felszámolásához vezetett.

Az 1970-es évek derekán született eurokommunizmus egyes gondolkodói – elsősorban Olaszországban és Franciaországban – '56 magyar főszereplőire (közülük is kiváltképp Nagy Imrere) mint szellemi előfutárakra tekintettek, noha ezen vélekedések csak a kelet-európai rendszerváltás(ok) idején, Nagy Imre és mártírtársainak politikai rehabilitációjával párhuzamosan kerültek a mindinkább szociáldemokrata jegyeket viselő nyugati kommunista pártok – különösen az olasz – ideológiai fősodrába. Mivel az MSZMP szociáldemokrata-

euroszocialista jellegű átalakulása is ekkor ment végbe, a két posztkommunista párt kapcsolatát csak erősítette – igaz, főként az átmenet periódusában, 1988 és 1989 között – az '56-hoz fűződő viszony hasonló megfontolásokból történő átértékelése.

Az 1956-os magyarországi eseményekről alkotott olasz párttípet fokozatos változása, a múlt kezdetben óvatos, majd radikális átértékelése együtt járt az OKP mélyreható átalakulásával. A megváltozott geopolitikai helyzetben szinte rögtön nyilvánvalóvá vált, hogy a keleti blokk állampártjai, a *létező szocializmus* és a Szovjetunió nyújtotta ideológiai, kisebb részt anyagi támasz nélkül a pluralista, kapitalista országok egyikében sem létezhet erős, befolyásos kommunista párt. Ez a felismerés (svolta della Bolognina) vezetett az OKP 1991-es feloszláshoz, a Baloldali Demokratikus Párt megalapításához, amely azonban nem volt képes megismételni az elődpárt sikereit és megtartani annak tagságát, társadalmi-kulturális befolyását, illetve diplomáciai állásait.

Az OKP-val ellentétben az FKP sosem jutott el az SZKP-val való szinte teljes szakításig, a *létező szocializmus* eltérő megvalósulási formáinak kendőzetlen bírálatáig. A francia kommunisták másfajta magatartásának gyökere a párt történelmében, belpolitikai mozgásterének lassú szűkülésében és a Moszkvától való hagyományosan erősebb függésében keresendő.

A Spanyol Kommunista Párt a '70-es években még az OKP elsődleges nyugati szövetségeseinek tűnt – elég Santiago Carrillo programadó művére gondolnunk (*Eurocomunismo y Estado. Critica, Barcelona, 1977.*) –, azonban a következő évtizedben saját, belső harcai nyomán meggyengült, és fennmaradásának biztosításához rendszeres külső anyagi segítségre szorult. Az SKP-t támogató testvérpártok között találjuk az MSZMP-t is.

A Portugál Kommunista Párt sosem tartozott az eurokommunista pártok sorába, vezetői következetesen képviselték az SZKP diktálta ideológia vonalat, a legenyhébb kritikai él alkalmazása nélkül. A PKP ennek megfelelően elutasította a magyar '56 bárminemű átértékelését és a kelet-európai rendszerváltásig konzekvensen ellenforradalomként aposztrofálta a budapesti felkelést.

A disszertáció második fejezetében a kommunista és munkáspártok elsődleges nemzetközi egyeztető fórumait, úgynevezett *nagytanácskozásait* vizsgálom az 1956-tól 1976-ig terjedő időszakban. A korszak négy nemzetközi konferenciája közül az első hármát (1957, 1963 és 1969) Moszkvában, míg a negyediket (1976) Berlinben tartották. Az 1969-es és az 1976-os nagytanácskozást a résztvevő pártok budapesti konzultatív találkozója (1968 és 1975) előzte meg a napirendi pontok elfogadása és a közösen kibocsátott záró nyilatkozat tartalmi elemeinek

egyeztetése céljából. A feltárt levéltári anyagból egyértelművé válik, hogy mindkét budapesti konzultatív találkozó kiemelkedő jelentőséggel bírt a soron következő nagytanácskozások megszervezésében. Az MSZMP KB Külügyi Osztálya magára vállalva a közvetítő szerv szerepét, lehetőség szerint elsimítva a nyugati és a keleti testvérpártok közti esetleges ellentétek többségét, tető alá hozott két nemzetközi egyeztető fórumot, melyek meghatározó jelentőséggel bírtak a munkásmozgalom további sorsának alakulásában, és közvetett módon elősegítették az eurokommunizmus világra jöttét is.

Az 1969-es moszkvai nagytanácskozást közvetlenül megelőző, a két és többoldalú tárgyalások hangvételét alapjaiban meghatározó világpolitikai esemény az „ötök” csehszlovákiai bevonulása volt, mely egyes nyugat-európai kommunista pártok (mindenekelőtt az OKP) és az SZKP közti teljes szakítás veszélyével fenyegetett. A kölcsönös kiátkozásra végül nem került sor – hiszen ezt diktálta mindkét fél érdeke –, de az eredetileg 1968 novemberére tervezett pártközi csúcstalálkozót 1969 nyarára halasztották, és a delegációvezetők moszkvai felszólalásaiban – pl. Enrico Berlinguer vagy éppen Kádár plénum előtt mondott beszédében – egy új testvérpárti viszonyrendszer alapjai kezdtek körvonalazódni. Az 1976-os berlini nagytanácskozáson (konferencia) – melyen a korábbiaktól eltérően a Jugoszláv Kommunisták Szövetsége is megjelent – már egyértelmű utalások hangzottak el a pártkapcsolatok szovjet hegemoniájának meghaladására, a többközpontú munkásmozgalom majdani kialakítására, egyszóval a pártközi viszony differenciálására.

A fejezetben foglalkozom a magyar-kínai állampárti diskurzus egyes, a nemzetközi konferenciákat érintő vonatkozásaival, ahogy az MSZMP és a JKSZ kapcsolatának alakulásával is. Utóbbival összefüggésben megfigyelhető, hogy az OKP részben a magyar és a jugoszláv delegációk véleményéhez, a kétoldalú, bizalmas eszmecseréken kialakított közös nézőponthoz igazította saját álláspontját, mielőtt tárgyalóasztalhoz ült volna az SZKP-val.

A Külügyi Osztály munkájának bemutatása során nem tekinthetem el a korszak egyik prominens állampárti képviselőjének, Komócsin Zoltán '60-as évekbeli pályaképének vázlatos áttekintésétől sem. Noha a disszertáció témája csak érinti a Kádár-kor belpolitikáját, Komócsin alakja mégis megkerülhetetlen, mivel a KB külügyi titkáráként számos pártközi egyeztetésben személyesen működött közre, és ő vezette az 1968-as budapesti konzultatív találkozó lebonyolításával megbízott magyar pártküldöttséget is. Az egyes körökben nyíltan Kádár lehetséges utódaként emlegetett Komócsin ekkoriban ért karrierje csúcsára, miközben nyugat-európai kommunista fogadtatása sokkal kedvezőbb volt magyarországi megítélésénél.

A disszertáció utolsó, harmadik fejezetében az eurokommunista gondolat magyarországi recepcióját ismertetem. Az MSZMP és Kádár nem zárkóztak el a legerősebb nyugat-európai testvérpártok megújulási szándékától, és végig készen mutatkoztak a nyílt, őszinte vitára, melyben a pártközi kapcsolatok továbbfejlesztésének lehetőségét látták. A '70-es évek során a magyar állampárt külpolitikai figyelme mindinkább a nyugati-európai szociáldemokrata pártok felé fordult, miként az Simon István CSc hiánypótló munkájából (*Bal-kísértés: a kádári külpolitika és a nyugati szociáldemokrácia. Digitalbooks, Bp.; 2012*) is kitűnik.

Az új szövetségesek keresését elősegítette a Kádár-rendszer növekvő nyugati elismertsége, a Helsinki-folyamat kibontakozása és az MSZMP vezetői körei részéről történő folyamatos támogatása. Mivel az olaszországi baloldal meghatározó ereje továbbra is az OKP maradt, mely a '80-as évek elejétől az eurokommunista harmadik út – valójában a pluralista-kapitalista rendben szociáldemokratává puhított eurokommunizmus – koncepciójával igyekezett megújítani ideológiáját, a nyugatnémet SPD mellett az 1956-ot követő három évtized alatt kiteljesedett és elfáradt kádári eszme támogatójaként, az MSZMP legfontosabb nyugat-európai szövetségesévé vált.

Theses

Preliminary research, archival and other sources of the dissertation

The preliminary research for this doctoral dissertation was carried out in my thesis '*The Italian Communist Party and East-European reform aspirations in 1956-1968*' filed and successfully defended at the Faculty of Humanities of the Eötvös Loránd University in 2009. Since September 2009, the archival research for this thesis was made during my state scholarship received in the 19-20 century East European history program supervised by DSc Tamás Krausz as my consultant. The main aim of my doctoral research is to present relationship between the Hungarian Socialist Workers Party (HSWP) and the West European communist parties by carefully using the related extensive archival sources in Hungary and Italy. In order to understand the topic more thoroughly and credibly present it, I made interviews with the former employees of the Foreign Department of the Central Committee of the HSWP (for example Gábor Sütő), as well as with one time influential members of the single party of the state (like János Berecz and Mihály Komócsin). The making of the interviews followed the rules of *oral history*, of course with the necessary and expected critical attitude towards the sources, as I did with archival sources.

In my archival research, I examined the documents in the 5th department of the Central Archives of the Hungarian National Archives (MNL OL) holding documents of political governing bodies and the Hungarian Workers Part and HSWP, especially of the Foreign Department of the CC of HSWP in fond 288, group 32. I also studied the separate collection marked 'B' in the group 32, containing documents of 1956-1989. In addition to the papers of Italian interparty relations I have also read the Hungary related documents of the main Western communist parties – of France, Spain and Portugal – that could be found in Budapest. In order to reconstruct the bi- and multilateral negotiations of the communist and workers parties, I have also studies the documents of the HSWP and the fellow-parties of the Eastern Block, especially of the Soviet, Polish, Czechoslovak, Bulgarian, Romanian, and East-German parties. As intense party relations were kept, I have also examined the relations with the Yugoslav communist party by studying the documents made by the Foreign Department. In order to understand the background of international negotiations, invitation of party delegates, and foreign reports and analyses it was indispensable to look through the related documents of the Political Committee.

Furthermore, I made research at the Political History and Union Archives operated by the Political History Institute, as well as at the Gramsci Institute (Istituto Gramsci) in Rome, which

stores documents of the Italian Communist Party, mainly looking at Hungary related material of the Foreign Department (Sezione Esteri) of the Italian Communist Party.

Hungarian and foreign literature on the topic

Research on the modern history of the communist party in Hungary does not belong to the popular topics of Hungarian historical research, thus recent publications in Hungarian language are rare. Foreign researchers are much more active. In Italian, mostly published by the think tank of the Gramsci Institute, there are publications (source sharing, monographs and other larger scientific studies) as well as studies, analyses and reviews are published each year.

The English language literature on the history of the Western communist parties should be considered as well, although the bulk of these historical-political analyses were made during the Eurocommunist experience in the '70s and '80s. A good example is the collected studies published by George Schwab (*Eurocommunism: the ideological and political-theoretical foundations*. Aldwych Press, London, 1981). In fact, Eurocommunism, after its practical failure in Italy has lost its international attraction as a scientific research area at the end of the '80s. A thorough and prudent bibliography on the topic is the work of Olga A. Narkiewicz (*Eurocommunism, 1968-1986: A Select Bibliography*. Mansell, London, 1987) collecting the publications up to this period.

Recent English language research (in the UK, US and Canada) is made mainly on the transformation of Western communist parties after 1989-1990 (social-democratic turn, sometimes splits and getting irrelevant). Thus their historical works are often also are political analyses, as their research deals with the last 25 years, following the evolution of the given parties and political forces up to recent times. Multilateral party relations matter only as a marginal topic, even among Italian historians who research the topic extensively, using these relations to put the linear history of the given parties in a broader, international context.

József Pankovics, CSc the most outstanding researcher of the Italian left in Hungary, whose recent study on the Italian left from Gramsci to the Democratic Party (*Az olasz baloldal Antonio Gramscitól a Demokratikus Pártig*. L'Harmattan – Eszmélet, Bp., 2010) by giving a summary on the history of the Italian left was the first publication in Hungary addressing the ambivalent attitude of the Italian Communist party to the Hungarian uprising in 1956.

Noteworthy many memoirs were written on the topic, as several former policy makers and remarkable witnesses have published their recollections – in the West since the second half of

the '80s and in the East from the beginning of the '90s. Furthermore, a few of them even wrote works of the quality of scientific historical analysis. Among the extensive Italian language literature of the past decade, the outstanding ones are the book of Pietro Ingaro (*Volevo la luna*, Einaudi, Torino, 2006) and the short description by Massimo D'Alema on the last visit of Enrico Berlinguer in Moscow in 1984 (*A Mosca, l'ultima volta. Enrico Berlinguer e il 1984*, Roma, Donzelli, 2004). the latter is due to its insider information and interesting remarks and quotes.

The most frequently cited memoir in Hungary is probably the one of János Berecz (*Vállalom*, Duna International, Bp., 2004), which has a separate chapter on the diplomacy of the Kádár era in the '70s, also giving an expert glimpse into the work of the Foreign Department of the CC.

The dissertation has a detailed bibliography, sorted by languages and publication types listing all the used scientific publications (articles, studies, monographs and source sharing) and memoir literature (interviews and recollections). Only the major ones were mentioned above – due to the obvious limit of available space.

The structure and scientific findings of the dissertation

The first chapter presents the development of the links between the HSWP and West European communist parties in relation with the '56 Hungarian uprising, especially using the Italian Communist party as an example but also reflecting to the possible changes in the opinion of the leaders and main ideologists of the French, Spanish and Portuguese communist parties.

The trauma of 1956 can be regarded as a dividing line in the relations between the Western communist parties and the single parties of the Eastern Bloc, the steady or the changing opinion on '56 is indicating well the political development of the Western parties.

First, the Hungarian events of 1956 were consistently presented as *counter-revolution* both in the press and the statements of the leaders of the Western communist parties. Later, mainly after the 1968 invasion of Czechoslovakia, the slow revaluation of the former interpretation of the event as counterrevolution has speeded up, and was replaced by the tag of uprising (or more precisely workers uprising) in the Italian and French party terminology, allowing to present a more subtle picture. Rethinking the 'unforgettable '56' has also meant the revision of the historical role of the Soviet Union after the WWII, most of all pointing out the substantial gap between the ideology spread by the Soviet Communist Party and the practice of the Soviet foreign policy. Leaving behind the *existing socialism*, the Italian Communist Party went the

most further but its sharpening critique was not equally addressed to the different communist parties in East Europe. Despite that the Italian party re-valued its stance on the 1956 events the relations with the Hungarian party remained friendly, intense and - from an international communist viewpoint - extremely successful even up to the regime change. The Italian Communist Party, as it seems from the examined documents of the Hungarian and Italian party archives, attributed a middlemen role to Kádár and the HSWP in talks and negotiations with other East European communist parties. This is signalled by the fact that they regularly and accurately informed their Hungarian partner about developments with the others. Re-valuing '56- which was induced among others by the permanent internal policy demand in Italy - in a paradox way has not undermined the relations with the Hungarian but with the Soviet party threatening to gradually destroying the latter. In its ideology and party relations, the Italian Communist Party came close again to the Soviet party only when Gorbachev took power in the middle of the '80s, considering *glasnost* and *perestroika* announced by the new party leader as the confirmation of their earlier findings. All this necessarily brought about the full support for the reconsidered valuation on the '56 events in Hungary, closing a three decade long political development around 1989. The main knots on this chain of political events are October-November 1956, August 1968 (the violent termination of the Czechoslovak reform process aka the *Prague Spring*), December 1981 (the launch of martial law in Poland) and the autumn of 1989 (the months of the regime change in East Europe).

The critical attitude of the Italian Communist party, launched after 1956 and more radically after 1968, directly lead to an approval of the not well thought reforms launched by Gorbachev, unfortunately missing the negative consequences of the social and political changes out of sight. The new and young generation of the leadership of the Italian Communist party (Direzione) in its general euphoria simply ignored the risks involved in the elimination of the Western influence zone of the Soviet Union in Europe, which among others lead to the loss of the established connections of the party in East Europe.

Some Italian and French thinkers of Eurocommunism, which was born in the middle of the '70s, regarded the leaders of '56 (especially Imre Nagy) as their intellectual predecessors but this kind of arguments became the main stream only after the regime change- parallel to the political rehabilitation of Nagy and his martyr fellows – as these Western parties especially the Italian one started to gain social-democratic features. As the social-democratic change in the HSWP also occurred at the same time, a euro-socialist turn, the similar views developed for

similar reasons on '56 had strengthened the links between the two postcommunist parties especially in the transition period of 1988-89.

The changing view on the Hungarian '56 in the Italian party, the first cautious and later more radical reevaluation, happened parallel to the fundamental change of the party. In the changed geopolitical scenario, it became obvious almost immediately that a strong and influential communist party cannot exist in any capitalist countries, with pluralistic political system, without the ideological and to a lesser extent material support of the *existing socialism*, the Soviet Union and the single parties of the Eastern Block. This recognition (*svolta della Bolognina*) led to the dissolution of the Italian Communist party in 1991 and the foundation of the Democratic Party of the Left, which turned to be unable to repeat the success of its predecessor party and to keep its members, social and cultural influence and diplomatic strongholds.

Contrary to the Italian Communist party the French Communist Party has never reached an almost total separation from the Soviet Communist Party and the open critique of the *existing socialism*. Roots of the different behaviour of the French communists should be sought in the different history of the party, its narrowing room for manoeuvre in domestic politics and its traditionally stronger dependence on Moscow.

In the '70s the Spanish Communist Party seemed to be the first ally of the Italian Communist Party, simply recall the visionary work of Santiago Carillo (*Eurocomunismo y Estado*. Barcelona, Critica, 1977) but due to its internal fights it has weakened over the coming decade and had to accept regular external help for its survival. Among fellow-parties supporting the Spanish Communist Party also the HSWP is present.

The Portugal Communist Party has never been an Eurocommunist party. Its leaders consistently represented the ideological line set by the Soviet Communist Party, without even a mild critique. Thus the Portugal party has rejected any reconsideration of the valuation of the '56 events in Hungary and consistently referred to it as a counterrevolution up to the regime change.

The second chapter of the dissertation is examining the primarily international reconciliation body of the communist and workers parties, the so-called *grand meetings*, from 1956 to 1976. Out of the four such conferences of this period, the first three were held in Moscow in 1957, 1963 and 1969, while the fourth was in Berlin in 1976. The meetings of 1969 and 1975 were preceded by the consultations of the participating parties held in Budapest in 1968 and 1975, in

order to develop the agenda and the main content of the joint statement to be issued at the end of the grand meeting. Based on the examined documents of the archives, it became obvious that both consultations in Budapest had an outstanding importance for the organisation of the following grand meeting. The Foreign Department of the CC of the HSWP voluntarily took up a mediating role, actually smoothing most of the possible tensions between the Western and Eastern fellow-parties thus helped to bring about two international reconciliation forums, which had a determining role in the following history of the workers movement, and indirectly also helping the birth of Eurocommunism.

The global historical event setting the main tone for the 1969 Moscow meeting, and also the bi- and multilateral talks prior to it was the invasion of Czechoslovakia by the ‘fives’ in 1968, which imposed the threat of a final break up between Western communist parties (especially the Italian one) and the Soviet Communist Party. Finally no mutual excommunication happened, since both sides had an interest in maintaining relations but the party summit originally scheduled for November 1968 was postponed to the summer of 1969 and delegation heads speaking in Moscow like Enrico Berlinguer or János Kádár in their speech have started to outline a new system of cooperation between fellow-parties.

At the Berlin grand meeting in 1976, where contrary to earlier practice representatives of the Yugoslav communist Party were also present, there were obvious hints said to overcome the Soviet hegemony in inter-party relationships and setting up a multi centre workers movement in the future that is to rearrange inter-party relations.

This chapter also addresses some aspects of the Hungarian-Chinese party communication concerning international conferences as well as the relations between the Hungarian and Yugoslav parties. It can be observed that the Italian Communist Party partially adjusted its stand to the opinion of the Hungarian and Yugoslav delegates, to a joint opinion developed at confidential bilateral meetings, before it had started talks with the Soviet Communist Party.

In presenting the work of the Foreign Department, the career of Zoltán Komócsin a prominent representative of the party and the era is drafted for the ‘60s as well. Although the topic of the dissertation only marginally deals with internal politics of the Kádár era, presenting Komócsin is inevitable as he acting as the foreign secretary of the CC was personally resent at many inter-party talks, and he headed the party delegation commissioned to organise the Budapest consultancy meeting in 1968. Komócsin reached the peak of his career these times, in some

circles he was openly considered as the potential successor of Kádár, and his reception among western communist was even better than his domestic acceptance.

In the last pages of the dissertation, I present the Hungarian reception of the idea of Eurocommunism. The HSWP and Kádár have not rejected the ambition of the strongest West European fellow-parties for renewal and were open all the time for an open and honest debate, in which they saw a possibility for developing inter-party relations further. During the '70s, the foreign interest of the HSWP gradually turned towards social democratic parties, as it was pointed out by the niche filling work of István Simon CSc (*Bal-kísértés: a kádári külpolitika és a nyugati szociáldemokrácia*. Digitalbooks, Bp., 2012).

The search for new allies was helped by the increasing respect of the Kádár-system in the West, the development of the Helsinki Process and the support provided by the leading circles of the HSWP. As the Italian Communist Party remained the leading force on the left in Italy, by aiming to renew its policies from the beginning of the '80s with the third way of Eurocommunism – in fact an Eurocommunism light, actually a social democracy developed from Eurocommunism in a capitalist environment – the Italian Communist Party became the most important ally of the HSWP in the West, together with the West-German Social Democratic Party (SPD), supporting the ideas of Kádár, which expanded over the 30 years after '56 finally becoming fatigue.

Az értekezés témaköréhez kapcsolódó publikációk jegyzéke

- 1.) Az 1968-as csehszlovákiai bevonulás és az eurokommunizmus határvonalainak, elvi alapvetéseinek kialakulása. In: *Eszmélet* 22. (2010) 85. sz. 74-102.
- 2.) Az átértékelt felkelés: Az olasz kommunisták és 1956. In: *Határokon túl: Tanulmánykötet Mark Pittaway (1971-2010) emlékére*. Szerk.: Bartha Eszter és Varga Zsuzsanna. L'Harmattan, Bp., 2012. 179-203.
- 3.) New inter-party relations of the Hungarian Socialist Workers' Party after the Prague Spring. In: *A nemzeti mítoszok szerkezete és funkciója Kelet-Európában*. Szerk.: Szalai László. L'Harmattan - ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, Bp., 2013. 65-98.